

עליה לקברים¹

דודי נהיר
אריאל טננבוים

ראשי פרקים:

- א. עליה לבתי קברות
- ב. תפילה בקברי צדיקים
- ג. עליה לבתי קברות בערב ראש השנה ובתעניות
- ד. יציאה לחוץ לארץ להשתטח על קברי צדיקים
- ה. השתטחות של כהנים על קברי אבות וקברי צדיקים

א. עליה לבתי קברות

המקור הקדום ביותר שמתייחס למנהג של עליה לבתי קברות על מנת להתפלל בהם הוא הפסיקתא רבתי דרב כהנא, שכותב שבתקופת החורבן ילכו עם ישראל לקברי אבות לבקש רחמים אולם הם לא יענו, אבל בדרך לגלות כשיעברו ליד קבר רחל היא תבקש עליהם רחמים.

הגמרא בסוטה (דף ל"ד:) מספרת על כלב בן יפונה שכאשר הגיע עם המרגלים לארץ עלה לחברון להתפלל על קברי אבות שיבקשו עליו רחמים שינצל מעצת המרגלים. בתלמוד הבבלי מופיעים עוד מספר מקורות בהם מסופר על אמוראים שעלו לקברים להתפלל ולבקש מחילה מנפטרים.

מסכת תענית (דף כג עמוד ב'):

"ותו, רבי מני בריה הוה קא מצערי ליה דבי נשיאה. אישתטח על קברא דאבוה, אמר ליה: אבא, אבא, הני מצערו לי. יומא חד הוה קא חלפי התם, אינקוט כרעא דסוסווייהו, עד דקבילו עליהו דלא קא מצערו ליה."

מסכת חגיגה (דף כ"ב עמוד ב'):

"מיד הלך רבי יהושע ונשתטח על קברי בית שמאי, אמר: נעניתי לכם עצמות בית שמאי, ומה שתומות שלכם כך - מפורשות על אחת כמה וכמה."

1. מאמר זה הוא עבודת ביכורים של לימוד בדרך של 'הלכה ברורה', שהתחיל בבשנה זו בישיבתנו. מאמר זה נכתב בהנחית הרב עזריאל זילבר, שהיה חבר המכון וכתב עבודות למספר מסכתות.

ומסכת מכות (דף ה עמוד ב') :

"תניא, אמר רבי יהודה בן טבאי : אראה בנחמה, אם לא הרגתי עד זומם, להוציא מלבן של צדוקים שהיו אומרים : אין העדים זוממין נהרגין עד שיהרג הנדון. אמר לו שמעון בן שטח : אראה בנחמה, אם לא שפכת דם נקי, שהרי אמרו חכמים : אין העדים זוממין נהרגין עד שיזומו שניהם, ואין לוקין עד שיזומו שניהם. מיד קבל עליו ר' יהודה בן טבאי, שאינו מורה הוראה אלא לפני שמעון בן שטח. וכל ימיו של ר' יהודה בן טבאי היה משתטח על קברו של אותו העד, והיה קולו נשמע, וכסבורין העם לומר : קולו של הרוג, אמר : קולי שלי הוא, תדעו, למחר הוא מת אין קולו נשמע."

לאור המקורות הנ"ל נפסק בשולחן ערוך בחלק אורח חיים (סימן תר"ו סעיף ב') ובחלק חושן משפט (סימן ת"כ סעיף ל"ח) שאדם שפגע בחבירו ולא הספיק לבקש ממנו מחילה ואותו חבר נפטר יביא האדם י' אנשים ומעמידם על קבר חבירו ואומר "חטאתי לאלוקי ישראל ולפלוני זה שחטאתי לו".

הב"ח כותב (בחלק יו"ד ס"ס רי"ז) בשם המהר"ר חיים פלטיאל, שלמרות שמקום קבורת האבות (וכן מקום קבורת צדיקים) הוא מקום קדושה, הוא אינו יודע טעם להליכת נשים ובני אדם שאינם יודעים את התיקונים. למרות זאת הוא כותב שאין לאף מורה הלכה למנוע ולבטל מנהג זה משום שיש לו סמך בזוהר. הש"ך בחלק יו"ד הלכות מעונן ומכשף (סימן קע"ט ס"ק ט"ז) מעלה ספק האם ההליכה לקברי צדיקים יש בה משום "ודורש אל המתים" (דברים י"ח, י"א) או לא, אולם בסיום דבריו מביא את דברי הב"ח ועל כן נראה שסובר שאין איסור בדבר. על פי האגרות משה (חלק או"ח ה' סימן מ"ג) נקודת המחלוקת בין דעת הש"ך לדעת הב"ח, היא בהבנה האם מותר לבקש מהנשמות שיתפללו עלינו, וכל זאת לרוב הפוסקים שסוברים שאין לבקש זאת מהמלאכים : הש"ך סובר שלמרות שיש אפשרות לומר שאפשר לבקש מהנשמות כי הן יודעות צערם של בני האדם ולכן מעלתם יותר גבוהה משל המלאכים הרי שצריך להבין את האיסור של דרישה אל המתים כפשוטו ולאסור זאת. לעומת זאת הב"ח סובר שהפסוק "ודורש אל המתים" (שם) מלמד את האיסור של המרעיב עצמו ולן בבתי הקברות (מסכת סנהדרין דף ס"ה:) ולכן בגלל שלנשמות יש מעלה על המלאכים הרי שמותר להתפלל שיבקשו עלינו רחמים.

המנחת יצחק דן בשאלה האם בקשת הרחמים על ידי המתים היא רק מותרת או האם היא מצווה. המנחת יצחק מביא את דברי המהר"ם שיק (או"ח סימן רצ"ג) שמשביר שאדם הרוצה להתפלל יכול להעזר בצדיקים כי דרך להעמיד מליץ בין מלך להדיוט (משל זה מובא בשו"ת החתם סופר או"ח סימן קס"ו בשם המהר"ל מפראג), אולם רק בתפקיד המליץ ולא שיתפלל אל הצדיקים עצמם. המנחת יצחק מסכם את דבריו בכך שהמהר"ם שיק מתיר להתפלל ליד קברי צדיקים אבל הוא לא עונה האם זו מצווה אלא מעמיד שאלה זו במחלוקת פוסקים ועל כן, לפי דבריו, שב ואל תעשה עדיף. לעומתו המנחת אלעזר (ח"א סימן ס"ח) כותב שלא רק שאין איסור אלא אף זו מצווה לעלות ולהתפלל בקברי צדיקים, זאת על פי מאמרי חז"ל, דברי הזוהר הקדוש ודברי הב"ח.

הרב קוק בשו"ת משפט כהן (עניני ארץ ישראל) (סימן קמ"ז) חולק על המנחת אלעזר וסובר שאין שום מצווה לעלות לקברים, אפילו לקברי צדיקים. הוא כותב ש"על עיקר המצוה לא ידענא, דמצינו רק שהיא תועלת, שעל ידי כך הצדיקים מבקשים עליו רחמים, אבל מצוה מנ"ל". הוא מוסיף ומביא את דעת הפתחי - תשובה (בחלק יו"ד סי' שע"ב ס"ק ב'), שכותב בשם הבתני כהונה בית דין סכ"ג ש"להשתטח על קברי צדיקים לא מצינו בזה מצוה ידועה או כבוד חכמים".

ב. תפילה בקברי צדיקים

נשאלת השאלה מדוע נהגו להתפלל ליד קברי צדיקים וליד קברי האבות. מסופר במסכת יבמות (דף קכ"ב.) על אישה ששמעה גוי שמאיים על ישראל שיחלל שבת ואומר לו שאם לא יחלל את השבת יהרוג אותו כמו שהרג את בעלה של אותה האישה. הלכה אותה האישה לאביי כדי שיתיר אותה מעגינותה על פי שמועה זו, ומספרת הגמרא שאביי היה באותה עת "בתלתא ריגלי". כותב רש"י בד"ה "בתלתא ריגלי" שמצא בתשובות הגאונים שהיום ההוא היה יום מותו של אדם גדול והמנהג היה שקובעים את יום המיתה לכבודו של המת ומידי שנה בשנה כשמגיע אותו היום מתקבצים תלמידי חכמים מכל סביביו ובאים על קברו עם שאר העם להושיב ישיבה שם.

מקור זה מדבר על "יום ההילולא" של הצדיק, אולם אנו רואים שמנהג זה החל להתפשט גם לא ביום מיתת הצדיק אלא אנשים עולים לקברי צדיקים בכל השנה. טעם למנהג זה מביא הרב עובדיה יוסף בספרו יביע אומר בשם האר"י, כי בהשתטח

האדם על קבר הצדיק, ובפרט אם הוא יודע לעשות ייחוד השייך לאותו צדיק, תהיה נשמת אותו צדיק לעזר ולסיוע גדול לאותו אדם.

בנושא זה כבר הובאו דברי הב"ח שכתב (בחלק יו"ד ס"ס רי"ז) בשם המהר"ר חיים פלטיאל, שלמרות שמקום קבורת האבות (וכן מקום קבורת צדיקים) הוא מקום קדושה, הוא אינו יודע טעם להליכת נשים ובני אדם שאינם יודעים את התיקונים. למרות זאת הוא כותב שאין לאף מורה הלכה למנוע ולבטל מנהג זה משום שיש לו סמך בזהר.

עדין נשארה השאלה איך אפשר להתפלל ליד קברי צדיקים (או אבות) הרי בשו"ע (חלק יו"ד סימן שס"ז) נפסק שאסור להתפלל בדי' אמות של מת או של קבר. עם שאלה זו מתמודד הציץ אליעזר (חלק י' סימן י' סעיף ו') בתשובתו לגבי תפילה בקבר רחל ומביא את תשובתו של המנחת אלעזר (ח"ג) שעונה על שאלה זו ארבע תשובות:

תשובתו הראשונה היתה "פוק חזי מאי עמא דבר" - מנהג ישראל הוא דבר חזק עד כדי תוקף הלכתי משום שכנראה מנהג שנהגו בו שנים רבות בהסכמת כל גדולי הדורות יש לו מקור גם אם לא יודעים מהו.

תשובתו השניה היתה ספציפית לגבי קבר רחל - הציץ אליעזר כותב שהמנחת אליעזר הוכיח בספרו שליד קבר אישה אפשר להתפלל. המנחת אלעזר דן בשאלה האם ליד קברי ילדים וליד קברי נשים מותר להתפלל ולומר דברי תורה, וזאת משום שלגביהם אין משום לועג לרש משום שלא היו מצווים על לימוד תורה וכן לא היו מצווים על המצוות האלו בחייהם. לגבי קברי ילדים הוא פוסק שאין להתפלל משום מראית עין, לא כל מי שיראה את הציבור מתפללים ליד קבר הילד ידע שזהו קבר של ילד, אולם ליד קברי נשים הוא מתיר משום הסברא שהביא.

בתשובה הבאה הוא מתייחס לקברי אבות בכלל ואומר שבגלל שהיו לפני הדיבור (לפני מתן תורה) הם לא הצטוו על מצוות התורה ולכן גם ליד קבריהם אין משום לועג לרש. הוא מוסיף שלגבי האבות אין לועג לרש משום שהם יושבים בגן עדן ולומדים תורה מפי הגבורה.

בתשובתו האחרונה, אשר יכולה להאמר על כל קברי צדיקים וכן על קברי אבותיו, מסביר המנחת אליעזר שלימוד ותפילה ליד קבר הצדיק זהו כבוד המתים משום שבזכות הצדיקים האלו שרדו ישראל את כל קשיי הגלות ועל כן תפילה על קברם גורמת להם נחת רוח והנייה.

בהמשך דבריו מביא הציץ אליעזר עוד סיבה טכנית שכתב בספר אחר שלו (אבן יעקב סימן ל"ו) לגבי היתר אמירת קדיש ודברי תורה ליד הקבר. הוא מביא שכתב שבגלל שהקברים שלנו עמוקים יי טפחים אז הם רשות שונה ולכן אם המתים אינם באותה רשות כמו האומר את דברי התורה, אין, במצב כזה, משום לועג לרש.

ג. עליה לבתי קברות בערב ראש השנה ובתעניות

בשולחן ערוך, ברמ"א, מוזכרים עוד שני זמנים שבהם נוהגים לעלות לבתי קברות - האחד בערב ראש השנה (אורח חיים סימן תקפ"א ס"ד) והשני בתעניות (אורח חיים סימן תקנ"ט ס"י). המקור למנהג זה מובא במסכת תענית (דף ט"ז.): "למה יוצאין לבתי הקברות? פליגי בה ר' לוי בר חמא ורבי חנינא. חד אמר: הרי אנו חשובין לפניך כמתים, וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו רחמים. מאי בנייהו? איכא בנייהו קברי נכרים". מאוחר יותר מופיע מנהג זה בספר המהרי"ל (מנהגים) ובו מובאים שני טעמים אלו כטעמים לסיבת העלייה לבתי קברות בתעניות.

בשני המקומות בשולחן ערוך, הרמ"א מביא שיש נוהגים לעלות לבתי הקברות אולם כבר במקום עומדים הפרשנים על ההבדל בין ערב ראש השנה ובין תעניות. הטעם המרכזי לעליה בתעניות הוא טעמו של המ"ד הראשון ולכן כותב המ"ב (ס"ק מ"א) שאם אין קברי ישראל באותו מקום יכולים המתענים לעלות לקברי עכו"ם (הבאר היטב מגביל הליכה זו ומתיר אותה רק אם אין במקום כו"מ). ערוך השולחן כותב (בסימן תקנ"ט ס"ז) שהסיבה להליכה זו היא שאף המתים מצטערים בצער החיים ולכן גם בתענית ילך רק לקברי ישראל. מתוך דבריו מובן שאף עד תקופתו נהגו אנשים לעלות לבתי הקברות בתעניות. לעומת זאת בערב ראש השנה שעיקר המשמעות של העלייה לבתי הקברות היא בקשת רחמים הפרשנים לא מתייחסים בכלל לקברי נכרים אלא רק לקברי ישראל - וזאת כמ"ד השני במסכת תענית.

ד. יציאה לחוץ לארץ להשתטח על קברי צדיקים

התוספות במסכת עבודה זרה (דף י"ג.) בד"ה "ללמוד תורה ולישא אישה" פוסקים שדווקא לשתי מצוות אלו מותר לצאת לחוץ לארץ, וזאת על פי סברת התוספות במסכת כתובות (דף ק"ג.) שסיבת איסור היציאה מארץ ישראל היא מפני שמפקיע את עצמו מהמצוות התלויות בארץ. על פי סברה זו רק מצוות חשובות במיוחד יכולות להתיר את היציאה מארץ ישראל וגם זאת רק על מנת לחזור.

שיטת הרמב"ם שונה, ובהלכות מלכים (פרק ה' הלכה ט"ו) הוא פוסק שאסור לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ אלא ללמוד תורה, לישא אישה, וכן להציל מן העכו"ם וכמובן כל זאת רק על מנת לחזור. את הדינים האלו לומד הרמב"ם מהגמרות הנ"ל (כתובות, עבודה זרה) וכן ממסכת מגילה (דף י"ח).

סברת ברמב"ם היא כשיטת בעל השאלות שמובאת בתוס' במסכת עבודה זרה (דף י"ג.), שאומר שהדוגמאות שהביאה הגמרא: לימוד תורה ולישא אישה, הן המצוות הקלות, לכן סובר שמותר לצאת לצורך כל מצווה. בהמשך הלכה ט' מוסיף הרמב"ם שמותר לצאת לא רק לצורך מצווה אלא אף לצורך סחורה.

אחרי סיכום קצר בדין יציאה לחוץ לארץ, נעסוק בשאלה האם יציאה לחוץ לארץ כדי להשתטח על קברי צדיקים נחשבת כמצווה ומותרת או שלא.

ה"שדי חמד" במערכת ארץ ישראל (אות א') אומר שאם רוצה לצאת לחוץ לארץ כדי להשתטח על קברי צדיקים - שרי, משום שיש בה בהשתטחות גם לימוד תורה וגם תפילה, על כן היציאה יכולה להיחשב כמצווה או לכל הפחות כצורך. באותה דעה ממשיך גם הרב עובדיה יוסף בספרו "יחווה דעת" (חלק ה' סימן י"ז בהערות). הוא מסביר על פי הבי"י (סימן תקס"ח) שהביא בשם המהרי"ל ש"הנודר ללכת על קברי צדיקים וכו'... שמשמע שהוא נדר מצווה", שאם השתטחות על קברי צדיקים היא מצווה הרי שמותר לצאת לחוץ לארץ לצורך מצווה זו, וגם כאן אך ורק על מנת לחזור.

לעומתם הרב אברהם יצחק הכהן קוק בספרו משפט כהן (סימן קמ"ז) אוסר את היציאה לחוץ לארץ לצורך זה. הוא כותב:

"למי כל חמדת ישראל?! הלא הוא בארץ הקודש ולמה לן לאהדורי דווקא על קברי חוץ לארץ?... ומכל שכן שצדיקים שבארץ ישראל הלוא המה הגיבורים אשר מעולם שאין דוגמתם ואיך יתכן לומר שתהיה מצווה לצאת עבור זה לחוץ לארץ... ולמה לא מספיק אהבת אבות העולם, ישיני חברון, עד שנצטרך לצאת על זה מארץ ישראל לחוץ לארץ?!"

הרב שלמה דייכובסקי בתחומין (חלק כ' עמוד 405 במאמרו בנושא יציאה מארץ ישראל לחוץ לארץ), מנסה ליישב את המחלוקת שבין ה"שדי חמד" לרב קוק. הוא מסביר שכנראה יש הבדל בכוונת המשתטח בשני הדינים: אם מדובר בסתם קברי צדיקים הרי שישנם את הצדיקים הקבורים בארץ ישראל ולכן אין זו סיבה ליציאה לחוץ לארץ, אולם אם מדובר בקבר של צדיק מסוים אשר האדם מרגיש אליו קשר

מיוחד הרי שתותר היציאה. סברה לדבר אנו יכולים לראות במסכת עבודה זרה (דף י"ג.) ששם מצאנו שלצאת לחוץ לארץ אחרי רבו המובהק מותר, והרי יש גם רבנים בארץ, אלא מסתבר שדין רבו שונה.

ה. השתטחות של כהנים על קברי אבות וקברי צדיקים

מנהג קדום שרוב הפוסקים מתייחסים אליו הוא המנהג שהכהנים היו עולים להתפלל על קברי צדיקים וקברי אבות. מקורו של המנהג הוא המדרש בילקוט משלי (פרשה ט') שבו מסופר על אליהו הנביא, שלכאורה מובן מהמקור שהוא היה כהן, שליווה את רבי עקיבא לקבורה, וכאשר נשאל אליהו איך הוא מתיר זאת לעצמו הוא ענה ש"אין טומאה בתלמידי חכמים".

מאמרים רבים ותשובות רבות נכתבו בשאלה זו וכולם התייחסו בזהירות רבה לסתירה בין ההלכה לבין הקבלה אולם רוב רובם של הפוסקים לא מקבלים בסופו של דבר את דעת הקבלה ופוסקים שאסור לכהנים להיטמא בבתי קברות אף לא לקברי אבות וקברי צדיקים. הראב"ד העלה סברא להקל משום שבימינו אפילו הכהנים טמאי מתים אולם גם סברה זו נדחתה.